

Dr Novo Vujošević*

O NEKIM PROBLEMIMA FORMIRANJA EKOLOŠKE SVIJESTI U USLOVIMA DRUŠTVENIH PROMJENA

ON SOME PROBLEMS OF FORMATION OF ENVIRONMENTAL AWARENESS IN THE CIRCUMSTANCES OF SOCIAL CHANGES

Izvod

U ovom radu razmatramo probleme koji utiču na formiranje ekološke svijesti. Pri tome se vodilo računa da se ekološka svijest sagleda u prošlosti u odnosu na sadašnjost, odnosno na savremena društvena kretanja. Osim toga, u radu je eksplicirano zanemarivanje ove oblasti kada je u pitanju zaštita prirode od negativnih uticaja koji prvenstveno dolaze od čovjeka. Takođe se u radu potencira uloga kulture u formiranju ekološke svijesti, pri čemu se prezentira širi koncept kulture i kritički se preispituje dosadašnje shvatanje kulture, koje je egzistiralo na ovim prostorima kad je u pitanju konkretno kulturno djelovanje. Ovdje se apostrofira i formiranje multikulturnih centara koji bi odigrali presudnu ulogu u formiranju i ekološke kulture i ekološke svijesti.

* Dr Novo Vujošević, Institut za društveno-ekonomska istraživanja, Podgorica

Ovaj rad je odjeljak u studiji "Društvene promjene u basenu Skadarskog jezera". Riječ je o baznoj studiji u okviru Prostornog plana Nacionalnog parka Skadarsko jezero. Studija je urađena 1984, a izmjena i dopuna 1995. godine. Institut za društveno-ekonomska istraživanja je realizator i organizator studija kje tretiraju društveno-ekonomsku problematiku u okviru globalnog projekta "Prostorni plan Nacionalnog parka Skadarsko jezero do 2015. godine".

Abstract

The paper addresses the issues affecting formation of environmental awareness. The objective was to take account of the environmental awareness in the past with respect to that in the present, i.e. with respect to the current developments. Besides, the paper elaborates the issue of the neglect of this field, emphasizing the need for the protection of nature from the negative impact primarily caused by man. The paper also underlines the role of culture in the formation of environmental awareness, presenting a broader concept of culture and offering a critical review of the concept of culture which has prevailed so far and in particular the understanding of specific cultural activities. The need for establishing multicultural centres has also been emphasized, as these should play a crucial role in the formation of ecological culture and environmental awareness.

UVOD

Kako ćemo se odnositi prema prirodi, prema prirodnim resursima, u mnogome zavisi od nivoa ekološke svijesti. Prema tome, problem formiranja i njegovanja ekološke kulture i svijesti je u sadašnjem vremenu prvorazredan zadatak. Ovo tim prije ako se ima u vidu da su mnogi prirodni resursi do te mjere ugroženi da im prijete totalno uništenje i to upravo zbog postojanja niske ekološke svijesti, niske ekološke kulture. Uzaludu ćemo donositi razne rezolucije, proglose, propise, apele, uzaludno ćemo "trošiti" riječi iza govornice o potrebi zaštite čovjekove okoline, ako se organizovana društvena pažnja i aktivnost ne usredsredi na formiranje visokog nivoa ekološke svijesti i ekološke kulture. Naravno, to je dosta spor i dugotrajan proces, po mnogo čemu objektivno uslovljen, ali se ne smije ispustiti iz fokusa usmjeravajućih snaga društva i propustiti stihiji, stihijom odvijanju.

Da bi se konkretnije ukazalo na probleme unapređenja ekološke svijesti, potrebno je prethodno odrediti, definisati što se pod ovim pojmom podrazumijeva. Naravno, ovdje se neće ulaziti u neka dublja i detaljnija teorijska definisanja. Polazeći od cilja i svrhe analize, ovdje će se samo naznačiti neke osnovne odrednice.

Pod ekološkom svijesću se podrazumijeva skup stavova, shvatanja, načina mišljenja, vrijednosnih orijentacija prema prirodi, prema prirodnim resursima. Naravno, riječ je o shvatanjima čovjeka kao svjesnog i svrshodnog bića, kao nerazdvojnog, odnosno sastavnog dijela prirode, koja su rezultat dugotrajnog djelovanja čovjeka na prirodu i obrnuto. Prema tome, čovjekova ekološka svijest se formira u procesu prilagođavanja prirode njegovim potrebama, jer čovjek mijenjajući prirodu, mijenja i samog sebe (Marks).

Posjedovati ekološku svijest znači biti svjestan neophodnosti ravnoteže između čovjeka i prirode, znači biti svjestan činjenice da svako narušavanje

ravnoteže dovodi do degradacije i prirode i čovjeka kao njenog nerazdvojnog dijela. Drugim riječima, unapređenje ekološke svijesti pretpostavlja takav odnos u procesu prilagodavanja prirode da se prema prirodnim resursima ne odnosimo nemarno i rušilački, već kao prema nečemu od čega zavisi naš opstanak kao generičkih bića. Jednom riječju, unapređenje ekološke svijesti znači odnositi se prema prirodi kao prema samom sebi, znači biti svjestan da čovjek može samo svjesnom i promišljenom aktivnošću održavati ravnotežu sa prirodom i u njoj opstati.

S obzirom da je ova studija u funkciji zaštite Skadarskog jezera, dakle, u funkciji zaštite jednog konkretnog prirodnog resursa, čini se da je potrebno prezentirati teorijski stav kao osnovno polazište, kao osnovnu odrednicu analize. Riječ je o stavu koji određuje naš odnos prema zaštiti čovjekove okoline, u našem slučaju prema zaštiti Skadarskog jezera. Kao osnovno teorijsko polazište analize, čini se da je svrsishodno i teorijski opravdano sljedeće shvatanje Henri Mendrasa: "Priroda kao takva kakvu danas poznajemo, rezultat je dugotrajne ljudske aktivnosti, brojnih generacija i brojnih civilizacija. Modeliranje ekumene može biti temeljito ili, pak, površno. Međutim, nevina priroda nije ništa drugo nego mit koji je stvorio civilizirani čovjek maštajući o svijetu suprotnom od njegovog: pustinju i šumu najčešće je stvorio čovjek, uostalom kao ograđene njive, oaze ili terasasta ržišta".*

Ovim se, u stvari, potencira stanovište da se stavljanjem pod zaštitu određenog prostora, određenih prirodnih resursa, ne misli da se ona pretvaraju u nekakvu divlju i netaknutu prirodu, već da se omogući veći sklad između čovjeka i prirode koji je očigledno narušen u ovom prostoru. Udaljavanje od ovog stanovišta znači promašiti svrhu i cilj analize.

1. POGLED U PROŠLOST

Da bi se sagledali problemi koji se dotiču formiranja i usavršavanja ekonomske svijesti u savremenim uslovima, posebno je bar letimično, baciti pogled u prošlost. Drugim riječima, ne mogu se sagledati svi faktori i njihovi uticaji na sadašnje probleme formiranja ekološke svijesti ako se ne sagleda njihov kontinuitet, a to znači zalaženje u prošlost. Naravno, ovdje se nećemo upuštati detaljnu analizu prošlosti, već samo onoliko koliko ta prošlost ima uticaja na sadašnjost.

Veći dio prostora koji okružuje Jezero odlikuje se oskudnim uslovima za egzistenciju ljudi. U prošlosti, a naročito krajem XIX i početkom XX vijeka, ovdje je vladala agrarna prenaseljenost. U takvim uslovima ljudima je bilo veoma tijesno. Prisiljeni su da svim raspoloživim sredstvima oduzmu od škrte prirode što se oduzet može. S obzirom na nizak stepen razvoja sredstava za proizvodnju, priroda, prirodni resursi su bili još oporiji, neizdašniji. No, i pored toga, ljudi su ovdje nastojali da se "rvu" sa prirodom i da stvore što više obradive zemlje. Krčili su sve što se krčiti moglo. Branili su se od divljeg rastinja, a posebno od ljute drače. Stvorili su terasaste njive i štitili ih od erozije. Ljubomorno su čuvali svaku stopu zemlje koja se mogla obraditi. Naročito su je uspješno čuvali od gradnje kuća. Nije se moglo

* Henri Mendras, Seljačka društva, Globus, Zagreb, 1968, str. 37.

desiti da se seoska kuća podigne na ziratnom zemljištu. Na ovim osnovama se formirala ekološka svijest koja se karakteriše težnjom da se prirodni resursi, odnosno obradivo zemljište, što više sačuva i proširi. Zemlja kao vrijednost zauzima visoko mjesto na skali društvenih vrijednosti. Otuda je vladao kult imanja, kult posjeda. Trebalo ga je što više očuvati, proširiti i predati u nasleđe sljedećim generacijama.

No, uporedo sa formiranjem svijesti koja je uticala na čuvanje i njegovanje prirodnih resursa, formirao se i odnos prema zemlji koji je u pojedinim razdobljima uticao na narušavanje prirodne ravnoteže između čovjeka i prirode. Oduzimajući od prirode što je više moguće držanjem stoke, naročito koza, ljudi su na ovom prostoru degenerativno uticali na prirodu. Ne dozvoljavajući mnogim travama, rastinju i šumi da se ravzije i pokrije zemljište, znatan dio prostora je bio izložen eroziji. To je u mnogome uticalo da ogole mnoga brda, mnoge površi. U tom "rvanju" sa prirodom formirala se neka vrsta nemarnosti i "neprijateljstva" prema šumi. Nije se mnogo razmišljalo o tome koliko šume sasjeci i to do "crne zemlje". Kako će se to odraziti na budućnost flore i faune o tome se, takođe, nije razmišljalo niti se moglo razmišljati. Sve su ovo odnosi koji su uticali na osiromašavanje prirodnih resursa.

U priobalnom dijelu Jezera ili, preciznije rečeno, u selima koja su se naslanjala na Jezero, postojao je po mnogo čemu osoben oblik ekološke svijesti. Ovdje su ljudi bili neraskidivo vezani za Jezero. Ono im je donosilo i egzistenciju i nedaće. Naravno, prilagođavali su mu se u skladu sa nivoom proizvodnih snaga koje su im bile na raspolaganju. A kako su sredstva za proizvodnju bila na niskom stupnju, to su oni bili nemilosrdnije izloženi ćudima prirode. Od ćudi prirode, odnosno da li će im biti naklonjena ili ne, zavisilo je da li će gladovati ili će biti siti. Od toga da li će se voda na vrijeme povući ili će zakasniti, zavisilo je da li će godina biti rodna ili ne. Od Jezera je, takođe, zavisilo da li će određeno zemljište, određeni prirodni resurs, nestati zauvijek u njegovim dubinama. Od Jezera do jezerskih struja je zavisilo da li će ulov ribe biti bogat ili ne. Naravno, zavisilo je i od sredstava za ulov ribe. No, kako su bila na niskom stepenu razvoja, to je nadmoć prirode bila očigledna. U sklopu ovakvog konteksta okolnosti formira se ekološka svijest koja se karakterisala nekom vrstom podaničkog odnosa prema silama prirode. Ljudi su se naprosto molili tim višim nadprirodnim silama i od njih očekivali milost ili nemilost. "Upirali" su oči u nebo nemoćno očekujući ljeti neophodnu kišu, a u jesen i zimi strahujući od nevremena koje se svakoga časa može na njih sručiti i prouzrokovati velike nevolje. Nevoljama, koje su dopirale od prirode i prirodnih sila, ljudi u priobalnom dijelu Jezera, a naročito u tipično ribarskim naseljima kao što su naselja Donjeg Ceklina, odupirali su se solidarnošću. Naime, u ovim seoskim zajednicama tradicionalno ljudska solidarnost je bila na visokom nivou i zahvaljujući u mnogome njoj mogli su odoljeti ćudima Jezera. Tradicionalna solidarnost u ovim seoskim zajednicama je uticala na formiranje ekološke, pa i šire društvene svijesti.

Ono što treba posebno naglasiti kada je u pitanju odnos čovjeka prema prirodi u prošlosti, jeste odsustvo opasnosti od zagađivanja prirode. To je sasvim logično ako se ima u vidu da industrijska civilizacija nije bila prisutna, jer je

industrija, naročito hemijska, donijela sa sobom sve ono što zagađuje prirodu, što na duži rok uništava prirodne resurse.

2. GRUBA SADAŠNJOST

Logično je bilo očekivati da će sa razvojem proizvodnih snaga društva i uopšte društvenog napretka rasti i ekološka svijest, ekološka kultura. Međutim, dogodilo se nešto neočekivano, dogodilo se da je nagli razvoj sredstava za proizvodnju, proizvodnih snaga društva negativno uticao na razvoj i formiranje ekološke svijesti. Zaneseni brzim razvojem industrije, brzim razvojem proizvodnih snaga, ljudi kao da su zaboravili da se svakodnevno narušava ravnoteža između njih i prirode i da prirodni resursi sve više i više stradaju.

Upoređujući formiranje i razvoj ekološke svijesti u prošlosti sa ekološkom svijesću u savremenim uslovima, primjećuju se neke nelogičnosti ili bolje reći nepovoljni trendovi. Umjesto da ono što je bilo pozitivno nastavi razvoj i procvat, dogodilo se sasvim obrnuto. Naime, ono što smo naznačili kao erodiranje prirodnih resursa od strane djelovanja čovjeka nastavljeno je da egzistira, ali, naravno, u izmijenjenom vidu i izmijenjenim uslovima. Oni pozitivni trendovi prema prirodi, ona progresivna ekološka svijest kao da je prekinuta i izgubljena u naglom društveno-ekonomskom razvoju, u naglim društvenim promjenama.

Da bi se što brže razvijala ekološka svijest i ekološka kultura na ovom području, čini se potrebnim prevashodno ukazati na faktore koji usporavaju i parališu razvoj ekološke svijesti, ekološke kulture.

Nagli razvoj industrijalizacije i urbanizacije je znatno doprinio osiromašavanju i gubljenju zauvijek određenih prirodnih resursa. Pod uticajem pomenutih procesa obradivo zemljište je znatno izgubljeno, bilo za uvijek, bilo za duži vremenski period.

Ovdje su u periodu industrijalizacije i urbanizacije primijetna dva procesa koja su doprinijela nestajanju određenih prirodnih resursa, određenih zemljišnih potencijala koji su se prethodno obrađivali.

Na jednoj strani, usljed urbanizacije, naročito stihijne, pa i usljed industrijalizacije, nemilosrdno se trošila veoma kvalitetna zemlja za obrađivanje. Ovo je naročito bilo izraženo na sjevernoj obali Jezera, upravo tamo gdje su se najsnažnije osjećale posljedice nagle industrijalizacije i urbanizacije. Tako su se, na primjer, ovdje gradile kuće na najplodnijem zemljištu. To, naravno, nije vezano samo za stambene već i za druge objekte. Na taj način se zemlja nepovratno gubi. Dakle, gubi se prirodni resurs koji je uslov egzistencije ljudi, gube se dragocjeni potencijali za proizvodnju hrane toliko potrebne savremenom društvu.

Uporedo sa prethodno naznačenim vidom nestajanja obradive zemlje, dobija se i drugi vid gubljenja obradivih površina. Naravno, ovim načinom se ne gube obradive površine za sva vremena. No, ipak, evidentno je da je ono izgubljeno za dugi period. Riječ je o pretvaranju nekad obradivih površina u divlje prostore, u njegovom pretvaranju u šikare i neprohodne terene. Jednom riječju, ovdje se govori o devastaciji zemljišta nastaloj usljed naglog ruralnog egzodusa. Ovo je prisutno u

većem dijelu okruženja Skadarskog jezera, a naročito njegovog južnog, zapadnog i sjeverozapadnog dijela.

U ovom kontekstu okolnosti osjeća se odsustvo ekološke svijesti. Bolje rečeno, u ovoj situaciji je bila potisnuta ekološka svijest i to kontinuirano, što je sa sobom donijela industrijalizacija i ostali savremeni društveni procesi. Drugim riječima, u ovom spletu okolnosti ljudi ne razmišljaju da su prirodni resursi ograničeni, ne razmišljaju o tome da će i buduće generacije prilagođavati prirodu svojim potrebama. Takođe ih ne brine i to da prirodu osiromašuju, da je sljedećim generacijama ostavljaju u nasljedstvo okrnjenu i degradiranu. No, ovdje treba biti objektivniji u analizi. Riječ je, naime, o činjenici da ljudi teže da se što brže otrgnu iz zaostalosti, siromaštva i nerazvijenosti. Otuda i nastojanje da se putem nagle industrijalizacije, kao najbržeg puta, dođe do tog cilja. Pri tome se, naravno, ne misli kakve će posljedice nastati za dugoročni razvoj. Ovakav način razmišljanja i djelovanja u vezi izlaska iz nerazvijenosti bio je imanentan mnogim društvima bez obzira u kojem su se društveno-političkom sistemu nalazili. Prema tome, treba imati u vidu objektivne okolnosti, objektivnu uslovljenost svijesti, pa i ekološke, kad se ocjenjuje stanje u određenom periodu. Ne može se, naime, sve pripisivati komunističkom jednonumlju kako to danas čine mnogi ostrašćeni i naivni političari. Ovdje su, naime, potrebna dublja i objektivnija razmišljanja i eksplikacije, jer je to jedini način da se nađu adekvatna rješenja za budućnost, za budući život.

Jedan od bitnih faktora koji se nalazi kao prepreka na putu formiranja, konstituisanja ekološke svijesti jeste nedostatak kulture u odlučivanju. Riječ je o odlučivanju prilikom izgradnje krupnih privrednih objekata, objekata koji imaju jako djeystvo na prirodnu okolinu, na socijalno i prirodno okruženje. To znači da se prilikom odlučivanja o izgradnji takvih objekata nije vodilo dovoljno računa o svim posljedicama, naročito onim dalekosežnim, koje će se pojavljivati u toku funkcionisanja takvog objekta. Naravno, riječ je o posljedicama djelovanja na prirodnu okolinu. Ovo je, pored ostalog, najčešće posljedica monopolisanja moći u procesima odlučivanja. Monopol moći u procesima odlučivanja su najčešće držali oni koji nijesu raspolagali znanjem, a naročito znanjem o posljedicama svojih odluka. Kod njih je uvijek postojao raskorak između znanja i moći. Raspolagali su društvenom moći, ali nijesu znanjem. Osim toga, oni koji su posjedovali znanje nijesu posjedovali moć. No, treba ukazati da su i oni koji su posjedovali znanje bili upotrijebljeni da "naučno" obrazlažu stavove i volju moćnika. To su tipične situacije koje su suprotne demokratizaciji procesa odlučivanja i koje na posredan i neposredan način parališu razvoj ekološke svijesti, ekološke kulture. Prema tome, bitan preduslov formiranja ekološke svijesti jeste demokratizacija procesa odlučivanja, a naročito onog koje je vezano za izgradnju privrednih objekata koji mogu imati negativno djeystvo na prirodnu okolinu. Takva demokratizacija, naravno, pretpostavlja i poštovanje nauke, naučnih rezultata. Odluke, naime, moraju biti zasnovane na naučnim dostignućima. To je osnovni preduslov da ne proizvede negativne posljedice, da ne budu kratkovidne.

Poznato je da su savremeni procesi kao što su deagrarizacija i industrijalizacija, urbanizacija, hemizacija poljoprivrede i sl. krcti protivurječnostima. Tako, na primjer, sasvim je evidentno da raslojavanje sela proizvodi niz pozitivnih posljedica koje se odražavaju na transformaciju sela, na njegovo izvlačenje iz nerazvijenosti. No, takođe je evidentno da ovaj proces proizvodi i niz negativnih efekata. Jedan od njih je zapostavljanje posjeda kao izvora egzistencije, kao prirodnog resursa. Naime, u situaciji kad prihvodi izviru punom parom van posjeda, logično je da on padne u zasjenak, u zaborav. U ovakvoj situaciji se, u stvari, formira svijest koja se indiferentno odnosi prema prirodnim resursima. Takva svijest je generator svega onoga što utiče na osiromašavanje resursa, na njihovu degradaciju.

Ista situacija je i sa hemizacijom, odnosno modernizacijom poljoprivrede. Već smo istakli da je u Zetskoj ravnicima modernizacija poljoprivrede u punom zamahu. No, i ovdje se zapažaju njihovi pozitivni i negativni efekti kao rezultat protivurječnosti koje se pojavljuju u njenom odvijanju. Unapređenje poljoprivredne proizvodnje je ovdje motivisano činjenicom što ona sve više doprinosi unapređenju standarda domaćinstva. Postizanje što veće produktivnosti rada u poljoprivredi implicira i permanentnu upotrebu mehanizacije, upotrebu pesticida, upotrebu vještačkih đubriva. Sasvim je evidentno da se bez ovoga ne bi mogla ni zamisliti savremena robna poljoprivredna proizvodnja, ne bi se mogao ni zamisliti uvećani dohodak na gazdinstvu. Osim ovih, da kažemo pozitivnih efekata moderne poljoprivredne proizvodnje, evidentne su i negativne posljedice. Permanentna upotreba vještačkih đubriva i pesticida zagađuje zemljište, zagađuje prirodnu okolinu, naročito ako se ima u vidu da je upotreba hemijskih sredstava često nestručna ili, pak, pretjerana. Zaneseni učinkom koji sobom donosi upotreba naznačenih sredstava, ljudi zaboravljaju i ne obaziru se na eventualne negativne posljedice koje se mogu javiti na duži rok. Važna je trenutna korist, trenutna konjunktornost, a za budućnost kako bude. Na ovoj osnovi se formira svijest koja je u neskladu sa modernom ekološkom kulturom, koja je u stvari paralize i usporava u razvoju.

Kad ljudi pokažu nadmoć nad prirodom, kad stvore moćna sredstva pomoću kojih na nju djeluju, po pravilu to zloupotrijebe prelazeći sve granice dopuštenog kao da im nije stalo što će se prirodni resursi isprazniti, što će buduće generacije ostati "praznih ruku". Ovdje se to primjećuje, na primjer, kad je u pitanju ulov ribe. Nabavka modernih sredstava za ulov ribe sve više osiromašuje riblji fond. Pravila "igre" se često ne poštuju, što se, naravno, negativno odražava na riblju mlad, na mogućnost reprodukcije ribljeg fonda. Ako se ovome doda upotreba raznih eksplozivnih sredstava, onda se tek vidi u kakvom se položaju nalazi riblji fond Jezera i njegovih pritoka. Sve je ovo u mnogome uslovljeno nedostatkom ekološke kulture - ekološke svijesti. Naime, nedostatak svijesti o tome da jezersko bogatstvo nije neiscrpno, da se ono mora čuvati, unapređivati i štititi, utiče na pojavu kratkovidnih ponašanja, na ponašanja koja se rušilački i divljački odnose prema ribljem fondu kao značajnom prirodnom resursu Jezera. Ovakva ponašanja su

neshvatljiva i teško objašnjiva, pogotovu ako se ima u vidu da se ljudi u okruženju Jezera svakodnevno uvjeravaju da je riblji fond sve siromašniji, da su im ribarske mreže često prazne. Drugim riječima, ne može se računati da će se nekim prisilnim sredstvima postizati odgovarajući efekti, ako se ne usredsredi odgovarajuća društvena pažnja na formiranje odgovarajuće ekološke svijesti, ekološke kulture na kolektivnom i individualnom nivou. Naravno, riječ je o dugoročnom procesu, o procesu koji se ne može dovršiti i pokazati rezultate preko noći. Osim toga, stabilnije odvijanje procesa zahtijeva kontinuiranu aktivnost od državnih organa i društvenih organizacija.

Kad je riječ o problemima vezanim za formiranje ekološke svijesti, ne može se zaobići praksa korišćenja slobodnog vremena. Riječ je o načinu korišćenja slobodnog vremena vezanog za Skadarsko jezero i njegove pritoke. Sve je, naime, evidentnije da građani Podgorice na razne načine koriste svoje slobodno vrijeme na Skadarskom jezeru i njegovim pritokama. Uostalom to pokazuju i rezultati ankete koje je sproveo Institut za društveno-ekonomska istraživanja u toku 1984. i 1985. godine. Prema rezultatima ove ankete sve je više građana Podgorice koji provode svoje slobodno vrijeme u sportskom lovu i ribolovu na Morači, Cijevni i Skadarskom jezeru. Osim toga, kao način i korišćenje slobodnog vremena javljaju se sa određenom učestalošću izleti koje organizuju razna društva i organizacije, kao i oni koji su u individualnom aranžmanu. I ovdje se kao aktuelan problem javlja razvoj ekološke kulture kod članova lovnih i ribolovnih organizacija, kao i kod građana u cjelini. To se prvenstveno odnosi na poštovanje pravila organizacije, na brigu o zaštiti i podmlađivanju pernate divljači i ribljeg fonda od strane svakog člana organizacije. Ovo se postavlja kao urgentan zadatak, pogotovu ako se ima u vidu da je nivo ekološke kulture mnogih članova, a naročito onih "divljih" lovaca i ribolovaca, na niskom nivou.

Burne promjene koje su se dogodile u periodu 1990-1995. godine, a naročito one u političkom sistemu, znatno su uticale na formiranje ekološkog javnog mnjenja. To se prvenstveno odnosi na formiranje i djelovanje političkih stranaka. Takođe je vidnu ulogu u ovom pogledu odigralo proglašenje Crne Gore za ekološku državu, kao i aktivnosti koje su u vezi s tim pokrenute.

Formirano ekološko javno mnjenje ima pozitivan uticaj na ekološku svijest i rješavanje ekoloških problema, ali ima i negativnih učinaka.

Pozitivan uticaj ekološkog javnog mnjenja na rješavanje ekoloških problema i formiranje ekološke svijesti se prvenstveno ogleda u činjenici da ono vrši permanentan pritisak na nosioce vlasti i odlučivanja da se isprave greške koje su činjene u prošlosti (naravno one koje se mogu ispraviti), kao i da se ne dogode nove. Javno mnjenje u ovom pogledu je efikasnije od mnogih drugih mjera i aktivnosti. Osim pritiska na nosioce odlučivanja, stalna prisutnost uticaja ekološkog javnog mnjenja postepeno formira ekološku svijest građana, koja ima povratni i to pozitivni uticaj na javno mnjenje i na ponašanje pojedinaca i grupa.

Osim pozitivnog uticaja ekološkog javnog mnjenja, posebno u oblasti Zete, primijetni su i uticaji koji rađaju deformacije i kontra-efekte. Riječ je prevashodno o

činjenici da pojedine političke stranke, kao kreatori ekološkog javnog mnjenja, koriste ovaj (usmjeravaju) za ostvarivanje svojih političkih programa. Ovdje je, znači, riječ o manipulaciji sa ekološkim javnim mnjenjem radi ostvarenja parcijalnih političkih interesa. To dalje znači da iza toga ne stoji dobra namjera da se rješavaju ekološki problemi i da se unapređuje ekološka svijest.

Evidentno je da je ekološko javno mnjenje krcato protivurječnostima i kontroverzama. To je, naravno, uslovljeno postojanjem subjekata (stvaraoca) ekološkog javnog mnjenja sa protivurječnim interesima, sa protivurječnim ciljevima. U borbi tih protivurječnosti često se potiru pozitivni efekti ekološkog javnog mnjenja, a u prvi plan izbijaju negativni učinci. U tom spletu okolnosti često se rađaju neosnovani strahovi, demotivacioni šokovi, beznadežnosti, što se negativno reperkutuje na cjelokupni ekonomski, kulturni (duhovni) i politički život u ovom prostoru.

Kontroverze u javnom mnjenju utiču i na formiranje kontroverznih stavova pojedinaca, što, takođe, stvara pometnju u ovoj sferi. Tako, na primjer, često se čuju isti ljudi koji na javnom mjestu iz sve snage kritikuju aktere zagađivanja Zete i ukazuju na alarmantno "umiranje" prirode, a na tržištu poljoprivrednih proizvoda to isto negiraju.

U situaciji razdrobljenosti (pocijepanosti) ekološkog i političkog javnog mnjenja, neminovno dolazi do gubljenja pozitivne društvene energije. Riječ je, naime, o tome da se u takvom spletu okolnosti gubi kontola nad usmjeravanjem javnog mnjenja, pa i ekološkog. U stvari, dolazi do ogromnog trošenja energije koje često proizvodi konfliktne odnose između političkih (društvenih) grupa i organizacija. Društvena i politička atmosfera se pretjerano "zagrijava", što stvara opštu pometnju. Sve su ovo povoljni uslovi za rađanje dezinformacija i gubljenje motivisanosti u procesu rada, kao i uopšte gubljenja pozitivne društvene energije.

Poznato je da ekološko javno mnjenje utiče na formiranje i unapređenje ekološke svijesti i ekološke kulture. Međutim, ako je ekološko i političko javno mnjenje razdrobljeno, kontroverzno, postižu se kontraefekti. Naime, u takvoj situaciji ekološka svijest stagnira ili, pak, pokazuje znake dezorijentacije i nazadovanje.

Da bi se izbjegle negativne konotacije u ekološkom javnom mnjenju, čini se da je veoma bitno da se njegovo kreiranje prvenstveno zasniva na provjerenim i to interdisciplinarnim naučnim istraživanjima. Dakle, bitno je istinito (naučno) prikazivanje stanja u prirodnoj sredini da bi se javno mnjenje moduliralo kao pozitivna društvena energija, kao snaga koja usmjerava društvena kretanja ka ostvarenju progresivnih ciljeva društva. Svako manipulativno djestvo političkih i drugih faktora u procesu stvaranja ekološkog javnog mnjenja, proizvodi kontraefekte i negativne posljedice.

3. KAKO POSPJEŠAVATI RAZVOJ EKOLOŠKE KULTURE, EKOLOŠKE SVIJESTI

Ovdje će se samo eksplicirati neke sugestije kao mogući putevi izlaska iz stanja koje onemogućava formiranje adekvatne ekološke svijesti. Riječ je, u stvari, o rezimeu prethodnog izlaganja.

Da bi se ubrzao razvoj ekološke svijesti potrebno je što je moguće više unijeti reda u određene društvene procese. To se prvenstveno odnosi na proces urbanizacije, industrijalizacije i deagrarizacije. Ovo je moguće postići donošenjem urbanističkih planova za seoska naselja, što naročito važi za seoska naselja locirana u Zetskoj ravnici. Naravno, urbanističke planove treba tako koncipirati da se strogo vodi računa o čuvanju zemlje kao značajnom prirodnom resursu. Čini se da je jedino na taj način moguće zaustaviti rasipnički odnos prema plodnom poljoprivrednom zemljištu. Proces deagrarizacije takođe ne treba propustiti stihiji, a naročito one tokove koji degradiraju zemlju kao prirodni resurs. Prema tome, unošenje planskih elemenata u naznačene procese znači obuzdati u njima stihijnost koja je seoske prostore, i ne samo seoske, skupo koštala. Odstranjivanje stihijnosti iz društvenih procesa u mnogome bi doprinijelo da se ekološka svijest temeljnije konstituiše i postane faktor koji će doprinijeti da se društveni i privredni razvoj ubrzanije odvijaju, bez zastoja i deformacija.

Veoma značajan faktor razvoja ekološke svijesti i ekološke kulture treba da budu tzv. multikulturalni centri ili sjedišta. Riječ je o središtima ili stjecištima kulture življenja, kulture stanovanja, kulture komuniciranja, kulture rada, zdravstvene kulture, političke kulture, ekološke kulture, kulture korišćenja slobodnog vremena, kulture informisanja, kulture u užem smislu, itd. Ovdje se namjerno potencira pojam multikulturalni centri, odnosno multikultura, jer se u dosadašnjoj praksi pojam kultura veoma jednostrano tretirao. Tako, na primjer, kad se pominje riječ kultura, odmah se podrazumijeva dom kulture u kojem se povremeno (istina rijetko) održavaju određene kulturne manifestacije. Ovako jednostranom poimanju i tumačenju kulture treba suprotstaviti jedan širi ili multidisciplinarni (multikulturalni) pojam ili koncept, koji je jadinoprihvatljiv kad je u pitanju unapređenje (razvijanje) ekološke kulture i ekološke svijesti. Drugim riječima, sasvim je evidentno da se može razvijati ekološka svijest i ekološka kultura samo kao integralni sadržaj već pomenutih komponenti ili dimenzija kulture. Nemoguće je i zamisliti a kamo li ostvariti, unapređenje ekološke svijesti time što će se poklanjati pažnja samo kulturi u užem smislu, kao što se to dosad često činilo. Naime, može se bez pretjerivanja reći da je ekološka svijest rezultna svih dimenzija ili komponenata kulture, jer je riječ o veoma složenom odnosu između čovjeka i prirode.

U ovom prostoru treba potencirati (razvijati) kao osnovne multikulturalne centre Ostros, Virpazar, Rijeku Crnojevića, Golubovce i Tuzi. Ovdje je riječ o centrima u okviru basena, u okviru Nacionalnog parka Skadarsko jezero. To znači da oni treba da budu glavna stjecišta ili središta multikulturalne aktivnosti. Takođe treba naglasiti da se ovi centri mogu uspješno razvijati jedinou sprezi sa opštinskim kulturnim

centrima: Podgoricom, Barom i Cetinjem. Glavni nosioci kulture u multikulturalnim centrima treba da budu domovi kulture, ekološki pokreti i organizacije, pokreti "gorana", organi mjesne samouprave, škole itd. Program nosioca kulture treba realizovat koordiniranom aktivnošću čiji je zajednički cilj unapređenje i zaštita prirodne i društvene sredine.

Osnovni nosilac edukativne aktivnosti u pomenutim centrima treba da budu škole. Naime, ekologija i ekološki problemi treba da budu bitna dimenzija edukacije. Posebnu pažnju u edukativnom procesu treba pokloniti mikroekologiji ili bolje rečeno, ekološkim specifičnostima basena Skadarskog jezera.

Uspješno odvijanje edukativnog procesa, u mnogome zavisi od sprege škole i porodice. To znači da su škola i porodica osnovne edukativne jedinice i to u obaveznoj saradnji ka ostvarenju zajedničkog cilja. Treba posebno naglasiti ulogu porodice, znajući da je porodica u seoskim naseljima i dalje proizvodna jedinica društva. Dakle, porodica ostvaruje taj neposredni kontakt sa prirodom. Naime, porodica kao organizovana jedinica društva obavlja aktivnosti koje u mnogome određuju odnos čovjeka i prirode. Tako porodica (gazdinstvo) odlučuje o tome što će se proizvoditi na posjedu (koja će se vrsta kulture uzgajati), koja će se zaštitna sredstva upotrijebiti i na bilo koji način, kako će se organizovati način stanovanja i življenja, šta će se trošiti itd. Upravo zbog toga je važno istaći saradnju škole i porodice u ovoj sferi. Ako ona izostane, onda se može dogoditi da se uporedo odvijaju dva edukativna procesa međusobno konfliktna, čiji bi se efekti u mnogome potirali. Kad je već riječ o ulozi škole u ovom procesu, neophodno je ukazati da škola treba da posveti posebnu pažnju obrazovanju za potrebe proizvodnje na gazdinstvu i to za savremenu proizvodnju koja iziskuje značajan fond znanja. Treba imati u vidu da će i porodica i škola trpjeti snažne uticaje iz neposrednog i šireg društvenog okruženja. Pozitivne uticaje treba usvajati, a one druge odbijati ili ih, pak, amortizovati.

Edukativni proces, o kojemu je ovdje riječ, ima dvije svoje bitne dimenzije. Jedna se odnosi na ulivanje znanja sudionicima edukacije u vezi štetnog djejtva čovjeka (društva) na prirodu, a druga je vezana za faktore koji utiču na devastaciju prostora, "divljanje" prirode. Ovo se naglašava stoga što se često zanemaruje ova druga dimenzija, a to rađa jednostranosti.